

*Романишина О. Я., кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль)*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті подано результати аналізу наукових досліджень з проблеми формування професійної ідентичності. Окреслено особливості формування професійної ідентичності майбутніх учителів на сучасному етапі розвитку вищої освіти. Визначено, що основними ознаками сформованості професійної ідентичності майбутніх учителів є усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільності; знання, думка про міру своєї відповідності професійним еталонам; знання людини про міру її визнання в професійній групі; знання про свої сильні і слабкі сторони, про шляхи вдосконалення, про вірогідні зони успіхів і невдач; уявлення про себе і про свою роботу в майбутньому; співвіднесена майбутньої професійної діяльності та «образу Я».

В статті подано результати аналізу наукових досліджень по проблеме формирования профессиональной идентичности. Очерчены особенности формирования профессиональной идентичности будущих учителей на современном этапе развития высшего образования. Определено, что основными признаками сформированности профессиональной идентичности будущих учителей является осознание своей принадлежности к определенной профессиональной общности; знание, мысль об уровне своего соответствия профессиональным эталонам; знание человека о состоянии его признания в профессиональной группе; знание о своих сильных и слабых сторонах, о путях совершенствования, о достоверных зонах успехов и неудач; представление о себе и о своей работе в будущем; соотнесение будущей профессиональной деятельности и «образа Я».

Постановка проблеми. Динамічні трансформації в усіх сферах суспільного життя супроводжуються зростаючими потребами у висококваліфікованих фахівцях, котрі ідентифікують себе з обраною професією. Ідентичність – це складний феномен, «багатошарова» психічна реальність, що об'єднує різні рівні свідомості, індивідуальні та колективні, онтогенетичні і соціогенні засади. Вона постійно доповнюється і змінюється в результаті суб'єктивної прагматичної орієнтації в постійно змінному середовищі, а її переживання актуалізується в особистій, соціальній і професійній сфері людського життя.

У процесі здобуття вищої професійної освіти відбувається формування життєвої і професійної позиції майбутнього фахівця, здійснюється реалізація професійних намірів, формуються професійно-диференціюючі ознаки, що реалізуються в певному соціальному оточенні, яке впливає на становлення, усвідомлення і пред'явлення індивідом професійної ідентичності.

Вирішення проблеми формування професійної ідентичності у майбутніх вчителів передбачає конкретизацію уявлень студента про своє місце в професійній групі, вироблення позитивного ставлення до своєї професійної приналежності на основі чітко окреслених професійних якостей, необхідних знань, умінь, навичок і досвіду діяльності за фахом. Тому науковці

виявляють посилений інтерес до проблеми професійної ідентичності майбутніх спеціалістів та особливостей її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що науковці приділяють особливу увагу проблемі професійної ідентичності у контексті підготовки майбутніх фахівців. Так, О. Коропецька розглядає проблему професійної ідентичності в контексті реформи освіти в Україні [2]. Є. Єрмолаєва визначає професійну ідентичність як комплексну характеристику відповідності суб'єкта і діяльності [1]. Теоретичні аспекти професійної ідентичності та експериментальну перевірку її формування у ході тренінгу презентували Л. Шнейдер [5] та І. Мельничук [3]. Науково обґрунтовуючи концепцію професійного розвитку, Ю. Поваренков виокремлює основні аспекти розгляду професійної ідентичності. Дослідник розглядає цей феномен як провідну тенденцію становлення суб'єкта професійного шляху; як емоційний стан, в якому перебуває особистість на різних етапах професійного шляху; як явище, що виникає на основі ставлення до професійної діяльності і професіоналізації в цілому; як засіб соціалізації, самореалізації і задоволення рівня домагань особистості на основі ставлення особистості до себе як до суб'єкта професійного шляху, професіонала; як підструктуру суб'єкта професійного шляху, що реалізується у формі

функціональної системи, спрямованого на досягнення певного рівня професійної ідентичності [4].

Метою статті визначено конкретизацію особливостей формування професійної ідентичності майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Формування професійної ідентичності майбутнього вчителя ґрунтується на розумінні сутності професійної ідентифікації. Науковці стверджують, що в процесі професійної ідентифікації відбувається комплексне формування всіх компонентів готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. Наприклад, на думку І. Мельничук, студенти, засвоюючи моделі і навички професійної діяльності в змодельованих віртуально-професійних ситуаціях, мають змогу: виявити зацікавленість і розуміння свого ціннісного ставлення до власного професіогенезу, прийняття себе в професії як дієвого фахівця, а не тільки як власника диплому, усвідомлення майбутнім фахівцем своїх професійних можливостей; здійснити аналіз прототипу професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, осмислення власної професійної позиції, визначення, конкретизація та формулювання аксіо-акмеологічних віх, що орієнтували б на вибір шляхів професійного зростання [3].

Тому важливою особливістю формування професійної ідентичності майбутнього фахівця є врахування й цілеспрямоване проведення профорієнтаційної роботи у школі, завдяки якій у майбутніх абітурієнтів педагогічних ВНЗ започатковується ціннісне ставлення до професії вчителя. Відбувається не лише констатація сутності професійної діяльності вчителя під час навчання учнів у школі. У період вибору майбутньої професії активно реалізуються критично-аналітичні процеси у мисленнєвій діяльності старшокласника, в результаті чого формується особисте бачення «плюсів» і «мінусів» вчительської діяльності, відбувається самооцінювання своїх можливостей ефективно виконувати функції педагога на основі оцінки професійної діяльності вчителів.

З цією метою проводилося анкетування старшокласників для встановлення рівня сформованості у них професійної ідентичності з майбутнім фахом учителя на початковому етапі – етапі вибору професії.

На нашу думку, встановлення початкового рівня сформованості професійної ідентичності майбутніх учителів проектується на весь подальший процес освіти студента, опосередковує його включеність у створення системи соціально та особистісно значущих професійних цінностей. Ця специфічна ознака формування професійної ідентичності майбутніх учителів набуває особливої значущості на сучасному етапі розвитку освіти.

Адже ХХ століття з його особливостями – зростанням масової культури, масової освіти, масового технологізованого знання, – багато в чому знеособило процес освіти, в якому стали переважати змістовний, ідеологічний, уніфікований підходи. Ця тенденція виявила себе в різних національних системах освіти, але в нашій країні на певних етапах вона прийняла особливі форми, коли деформовані соціальні умови визначали такі вимоги, при яких особовий початок в культурі в цілому і в освіті зокрема виявилися незатребуваними, необов'язковими, небажаними. У результаті в умовах підпорядкування всіх сил та інтересів особи державі питання про усвідомлення себе, своєї особи в культурі професії, про створення людиною адекватного об'ємного «образу Я», який би послужив основою для формування «Я-концепції» особи, практично не обговорювався при розробці цілей, завдань і змісту вищої освіти [1].

Сучасна багаторівнева система вищої освіти розглядається, здебільшого, як система суто професійної освіти у напрямі спеціалізації студента ВНЗ, що тотожне здобуттю ним окремої професії, наприклад, учителя хімії, учителя математики та ін. і відображає рівень сформованості знань, умінь і навичок випускника. Вважаємо, що необхідно у вищій школі застосовувати ще один критерій визначення готовності майбутнього фахівця – це рівень його професійної ідентичності на основі вияву здатності працювати в обраній професії, відповідності обраному фаху. Таким чином, навчання студентів проектувати і формувати свій професійний образ Я в процесі фахової підготовки не входить у завдання вищих навчальних закладів.

На думку дослідників психолого-педагогічних аспектів формування особистості, найбільш сприятливим періодом для визначення професійної

ідентичності майбутнього фахівця є ті вікові межі розвитку людини, коли вона виявляє психологічну готовність до самовизначення як виконавця певної професійної ролі. Відбувається усвідомлення та оцінювання своїх якостей, рівня домагань, власного образу «Я» у сенсі професіогенезу – від вибору професії до становлення професіонала. Таким періодом є юнацький вік [6], на який припадає час здобуття професії, зокрема, у вищій школі.

Враховуючи, що становлення самосвідомості, інтенсивне досягнення людиною своєї ідентичності, свого «образу Я» припадає на 23-25 років, відтак саме в студентські роки відбувається самореалізація особистості, що не можлива без усвідомлення людиною самої себе: своїх здібностей, можливостей, потреб; своєї рольової та статусної приналежності, своїх психологічних (інтелектуальних, емоційних, вольових) характеристик. Тому перед системою вищої освіти постає питання про те, як створити сьогodнішнім студентам оптимальні умови для усвідомлення себе як майбутнього фахівця, тобто професійно ідентифікуватися.

Ми погоджуємося з думкою Є. Єрмолаєвої, що професійна ідентичність виступає, так званим, регулятором, що виконує стабілізуючу і перетворюючу функції. Саме урахування окреслених функцій професійної ідентичності визначає специфіку, особливості її формування у майбутніх фахівців [1].

Так, стабілізуюча функція професійної ідентичності полягає у забезпеченні необхідного рівня професійного центризму, що відображає пристосованість до професії, визнання і підпорядкування деонтологічним нормам вчительської діяльності. Тому однією з особливостей формування професійної ідентичності майбутніх учителів визначаємо вироблення стійкої професійно-ментальної позиції педагога під час навчання студентів у ВНЗ. Основними ознаками вияву окресленої позиції доцільно визначити постійність і стійкість до різних негативних деформацій і змін у поглядах на педагогічну діяльність. Є. Єрмолаєва називає цю ознаку константністю – здатністю до супротиву змінам [1].

Ще однією ознакою стабілізуючої функції професійної ідентичності є дистантність – уявлення про місце професії в семантичному, інформаційному і міжкультурному професійному просторі.

Основними шляхами формування окреслених уявлень є вивчення студентами історичних аспектів педагогіки, ознайомлення з результатами наукових пошуків сучасних педагогів-дослідників, учителів-новаторів та набуття особистісного досвіду педагогічної діяльності під час педагогічної практики.

Важливою характеристикою стабілізуючої функції професійної ідентичності є адаптивність – здатність до руйнування неадекватних професійних стереотипів. Зазвичай, такі новоутворення у професійному становленні майбутнього педагога формуються під час участі студентів у змодельованих дидактично-ігрових ситуаціях, коли прототипи суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії знаходять оптимальні способи вирішення педагогічних задач.

Таким чином, ще під час навчання у вищій школі майбутні учителі моделюють окремі ролі учителя (предметника, вихователя, члена педагогічної спільноти, дослідника), апробують їх і адаптуються до ефективних і найкращих зразків взаємин на рівні «вчитель – учень», «учитель – група школярів», «учитель – педагогічний колектив», «учитель – батьки учнів» та ін. Студенти виробляють власну модель діяльності педагога на основі розуміння сутності професійної ідентичності й особистісного підходу до вияву педагогічної майстерності на основі ідентифікації з окресленим зразком.

Тому поряд із стабілізуючою функцією професійної ідентичності майбутнього вчителя реалізується і перетворююча функція цього феномену. Основною умовою реалізації перетворюючої функції професійної ідентичності педагога є врахування особистісно-орієнтованого підходу до професійної підготовки вчителя, в результаті чого студент виявляє власне бачення готовності до професійної діяльності. Характерними ознаками реалізації перетворюючої функції професійної ідентичності майбутнього вчителя є:

1) залежність від певних (окреслених студентом) меж у змінах професійно важливих якостей (наприклад, здатності до творчості під час проведення однакових занять з учнями різних класів; уміння доступно і переконливо пояснити учням складний матеріал; навичок ефективної міжособистісної педагогічної взаємодії;

прагнення до підвищення педагогічної майстерності тощо);

2) систематична ідентифікація себе з професією вчителя і рівнем акмеологічних досягнень;

3) конкретизація уявного образу своєї професії і себе у ній з метою сприяння адаптації майбутнього вчителя до педагогічного професійного простору;

4) усвідомлення важливості таких ознак структури професійної ідентичності, як її системність і дифузність, що пояснює процеси взаємозв'язку і взаємозалежності усіх компонентів цього феномену.

Успішність і форма реалізації перетворюючої функції професійної ідентичності на практиці залежить від мотиваційно-діяльній активності майбутнього вчителя. Це означає, що студент повинен виявляти зацікавленість до різних аспектів професійної діяльності вчителя; інтерес до загально визнаних зразків педагогічної діяльності вчителів-новаторів, експериментаторів, дослідників. У студента мають бути сформовані чіткі мотиви здобуття вищої педагогічної освіти, прагнення набути належного рівня педагогічної майстерності ще під час навчання у ВНЗ. Майбутній учитель покликаний виявляти активність на шляху власного професіогенетичного розвитку, визначаючи акмеологічні віхи свого фахового зростання, досягаючи їх і намічаючи нові.

Оскільки професійна ідентичність є багатограним феноменом, що визначається як основна характеристика професійного розвитку майбутнього фахівця, то поступове і систематичне визначення рівня прийняття студентом усіх аспектів професійної діяльності вчителя може свідчити про визначення і конкретизацію певних віх на шляху його самореалізації.

Досягнення студентом певного рівня професійної ідентичності доцільно пов'язати з прийняттям майбутнім педагогом цінностей професійної спільноти учительства. Виступаючи складним інтеграційним феноменом, професійна ідентичність відображає складний взаємозв'язок особистісних характеристик студента, здатних, по-перше, забезпечити орієнтацію в світі професій, по-друге, спрогнозувати можливі наслідки професійного вибору і, по-третє, реалізувати власний потенціал в обраній професійній діяльності. Адже сучасний професіонал повинен володіти максимально вираженими

професійними якостями, чітко ідентифікувати себе з обраною професією та бути орієнтованим на постійний розвиток у соціальному середовищі. Розвиток передбачає спрямованість на професійне та особистісне зростання, бездоганну якість роботи, відкритість до нових технологій та інформації, гнучкість у цілепокладанні та прийнятті відповідальних рішень.

Ще однією особливістю формування професійної ідентичності майбутніх учителів є комплексне виконання викладачами вищої школи таких завдань:

- сприяти розумінню студентами цінностей професії педагога;

- допомогти студенту усвідомити свою приналежність до професії вчителя на основі самопізнання, конкретизації особистісних якостей, які відповідають вимогам педагогічної діяльності;

- організувати умови для самоконтролю і самооцінки професійної ідентичності майбутніх учителів;

- використовувати педагогічні інновації для практичного формування у студентів умінь і навичок педагогічної діяльності, вияву студентами здатності виконувати роль компетентного педагога, вихователя, вчителя-предметника;

- застосовувати моделі ситуативно-педагогічних вправ для надання можливостей студентам виявити задатки і напрями саморозвитку майбутнього вчителя.

Таким чином система вищої педагогічної освіти має базуватися на урахуванні особливостей формування професійної ідентичності майбутнього вчителя, відповідати потребам особистості у самопізнанні, самоактуалізації та самореалізації.

Зміст оновленої системи вищої освіти спрямований передусім на становлення професійного «Я», без урахування складнощів, що виникають у студентів в усвідомленні себе в цілому, в самосвідомості власної особи, тобто у виявленні своєї соціальної цінності, сенсу буття, формування уявлення про своє минуле, сьогодення і майбутнє. У структурі узагальненого «образу Я» студента об'єднані не лише знання свого зовнішнього вигляду, знання про свої найрізноманітніші якості, здібності, характер, переконання, але й уявлення про ті властивості особи, які є професійно цінними.

Ще однією особливістю формування професійної ідентичності майбутніх учителів

є спрямування студентів на вивчення власного «образу Я». Саме він відображає низку елементів, які складають так звану професійну самосвідомість, що має таку структуру:

- 1) усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільності;
- 2) знання, думка про міру своєї відповідності професійним еталонам;
- 3) знання людини про міру його визнання в професійній групі;
- 4) знання про свої сильні і слабкі сторони, про шляхи вдосконалення, про вірогідні зони успіхів і невдач;
- 5) уявлення про себе і про свою роботу в майбутньому;
- б) співвіднесена професійної діяльності і «образу Я»

Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що образ «Я»-професіонала є частиною загального інтегрального «образу Я» особи і поза сумнівом залежить від нього, принаймні, в сенсі загальної культури діяльності, хоча і має особливий зміст, обумовлений специфікою професійної діяльності.

Отже, сучасна вища освіта повинна впливати не лише на когнітивну складову, оскільки добре засвоєні на когнітивному рівні факти не завжди допомагають у вирішенні особистих і професійних завдань.

Особистісне зростання, підвищення загальної культури людини, становлення його уявлень про себе визначаються не стільки розумом і знаннями, скільки внутрішнім переживанням цих знань, отриманням власного досвіду емоційного переживання ситуації, особистого подолання перешкод, труднощів. Пізнання невіддільне від самопізнання, оскільки суб'єкт аналізуючи власні переживання, намагається вияснити і конкретизувати характер свого Я.

Висновки. Особистісно-орієнтований підхід у професійній підготовці студентів у вищій школі педагогічного спрямування передбачає акцентуацію уваги викладачів на проблемі формування професійної ідентичності майбутніх учителів. Актуалізується проблема введення в багаторівневу систему вищої освіти двох складових: освіти для професії та освіти для особистості, що передбачає тісний взаємозв'язок між процесами пізнання і самопізнання на основі сформованої професійної ідентичності. У цьому випадку освіта стала б каталізатором самостійного переходу суб'єкта від стратегії споглядання самого себе, до стратегії перетворення самого себе, перебудови структур суб'єктивного досвіду, що відповідає завданням вищої освіти в межах нової гуманістичної парадигми.

Література

1. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е. П. Ермолаева // Психологическое обозрение. – 2008. – № 2. – С. 34–39.
2. Коропецька О.М. Проблема професійної ідентичності в контексті реформи освіти в Україні // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т. IX, част. 3. – К., 2007. – С. 152-158.
3. Мельничук І. М. Формування професійної ідентичності майбутніх соціальних працівників в умовах тренінгу / І. М. Мельничук // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя : Вид-во Гуманітарного ун-ту «Запорізький інститут державного та муніципального управління», 2008. – Вип. 48. – С. 214–221.
4. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
5. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М : Изд-во Моск. соц.-психол. ин-та ; Воронеж : Изд-во "МОДЭК", 2004. – 600 с.
6. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – СПб:ООО «Речь», 2003. – 416 с.

Romanyshyna A. J., Ph.D., associate professor

FEATURES OF PROFESSIONAL IDENTITY OF FUTURE TEACHERS

In the article the results of analysis of scientific researches are given on issue of forming of professional identity. Essence of professional authentication is certain. The features of forming of professional identity of future teachers are outlined on the modern stage of development of higher education. Certainly, that the basic signs of formed of professional identity of future teachers is an awareness of belonging to certain professional community; knowledge, idea about the level of the accordance professional standards; knowledge of man about consisting of his confession of professional group; knowledge about the strong and weak sides, about the ways of perfection, about the reliable areas of successes and failures; picture of itself and about the work in the future; correlation of future professional activity and «appearance I».